

Антоніна Колодій

«І все ж вона крутиться» (до 25-річчя української незалежності)

Сімнадцятий номер часопису «Агора» готувався до друку напередодні відзначення 25-ї річниці доленосного референдуму про незалежність України 1 грудня 1991 року. На питання: «Чи підтверджуєте ви Акт проголошення незалежності України?» тоді ствердно відповіли понад 90 % громадян, які взяли участь у голосуванні (84 % від загальної кількості виборців). У цей же день обрали першого Президента України Леоніда Кравчука. За нього віддали голоси 62 % виборців, що взяли участь у голосуванні. А вже 7–8 грудня 1991 року Леонід Кравчук вирушив до Білорусі, щоб зустрітися з Президентом Росії Борисом Єльциним та Головою Верховної Ради Республіки Білорусь Станіславом Шушкевичем для вирішення питання про те, що робити з СРСР. Там, у дуже напруженій атмосфері, з дотриманням усіх заходів безпеки керівники трьох колишніх республік підписали Біловезьку угоду про розпуск СРСР і створення СНД. Це рішення показало всьому світові, що розпад СРСР – це серйозно, а Україна – самостійна, окрема держава. Нині Леонід Кравчук підкреслює ключову роль України в процесі розпаду СРСР і неминучість усе більшого її дистанціювання від впливів Росії – заради розбудови політичного життя відповідно до цінностей українського народу, які у своїй більшості є цінностями європейськими.

Рух України до справжньої, а не тільки задекларованої, незалежності був непростим і не настільки успішним, як очікували спочатку. Економічні реформи не йшли, становлення ринку і демократичних політичних інституцій відбувалося переривчасто й зигзагоподібно, суспільна трансформація – гальмувалася з об'єктивних і суб'єктивних причин.

До об'єктивних можна віднести особливості пострадянської і постколоніальної спадщини, такі як тип і структура економіки «соціалістичної республіки»: громіздкої, із застарілими засобами виробництва, орієнтованої насамперед на розвиток оборонних галузей, а не на споживання, яка з великими труднощами піддавалася демонополізації і (справедливій) приватизації. Не меншу роль зіграв тип соціальної структури і політичної організації та розстановка політичних сил, які дозволили комуністичній номенклатурі втримати важелі управління у своїй руці, спираючись та взаємодіючи у тому числі й зі злочинним світом. До суб'єктивних належить такий глибинний чинник, не подоланий і до нинішнього часу, як специфіка ментальності (пост)радянської людини, властиві їй культурні стереотипи, які грузинський реформатор Каха Бендукідзе назвав карго-культом.

Карго-культ – це засноване на нерозумінні складності суспільних процесів очікування дива, «мани небесної», розрахунок або на зовнішню допомогу, або на прихід до влади політичного месії, здатного швидко й кардинально змінити все й відразу. Він притаманний не лише великій частині громадян, але й українському панівному класу, який завис між капіталізмом і феодалізмом, розраховуючи на легке збагачення за рахунок усього, що «погано лежить», замість прирощення національного багатства за рахунок нових напрямів економічної діяльності¹.

Ретроспективно у цьому процесі повільних і не дуже послідовних змін можна виділити два великих етапи і початок третього. На першому етапі (1991–1996 рр.) відбулося руйнування тоталітарно-соціалістичних і будівництво приватновласницьких інституцій в економіці та державно-правових інституцій у політичній сфері, які лише за формою, а не за суттю були відповідно капіталістичними та демократичними. Цей етап завершився прийняттям Конституції, уведенням національної грошової одиниці, переходом контролю над промисловими підприємствами (внаслідок ваучерної приватизації) до рук трастів та інвестиційних компаній, створених під прикриттям і за участі організованих злочинних угруповань і номенклатурно-кадебістських мереж.

На другому етапі відбулося остаточне утвердження олігархічно-кланової, неопатримоніальної системи суспільних відносин, яка панує донині – з певними коливаннями політичного режиму то вбік нарощення авторитаризму (II термін президентства Л. Кучми, а особливо роки правління В. Януковича), то (після Помаранчевої революції 22 листопада – 26 грудня 2004 р.) – вбік більшої свободи та демократії, яка проте не була підперта зміцненням правових основ держави і становленням сучасного управлінського апарату, не кажучи вже про обмеження «власників країни» – олігархів у їхніх можливостях.

На злам олігархічно-кланової, неопатримоніальної системи була спрямована Революція Гідності (21 листопада 2013 – 21 лютого 2014 р.), яка започаткувала третій, сучасний етап у розвитку української незалежної держави. Революція змінила політичний режим з патримоніально-авторитарного на патримоніально-демократичний. Проте її кінцеві цілі, пов'язані зі зміною усієї суспільної системи через формування нового типу політичної еліти та скерування розвитку в напрямі правової, демократичної держави й ефективної ринкової економіки, – поки що залишаються нереалізованими.

На початку третього етапу Україна стикнулася з великими труднощами, спричиненими розв'язаною Росією війною в Криму та на Донбасі. Водночас ці труднощі підвищили рівень патріотизму, національної єдності і суспільної мобілізації. Прийшло усвідомлення, що від глибини й системності реформ, від того, чи приведуть вони зрештою до зміни системи, залежатиме доля української держави. Реформи розпочалися, і хоч поки що вони йдуть з великим скрипом, долаючи опір строї системи в усіх її ланках, їх не варто недооцінювати.

Відразу після Майдану була відновлена дія Конституції в редакції 2004 р., завдяки чому в політичне життя повернулася конкурентна демократія, а громадянське суспільство і волонтерський рух почали відігравати незрівнянно більшу роль, ніж це було у попередні роки. Значних успіхів країна досягла на міжнародній арені, де серед здобутків не лише підписання Угоди про асоціацію з ЄС, а й створення проукраїнської коаліції держав, які допомагають Україні відстоювати свою територіальну цілісність і незалежність. В середині країни відбувається реформа з децентралізації управління: розподіл бюджетних доходів між центральною та місцевою владою змінився на користь останньої, формуються нові адміністративно-територіальні одиниці – об'єднані громади зі значним потенціалом ефективного самоврядування. Здійснено серйозні кроки в реформуванні системи освіти, правоохоронних органів. Зміцніли і перебудувалися Збройні сили

¹ Як писав свого часу Сергій Грабовський, «заводи й шахти дісталися вітчизняним компрадорам як щось природне, що погано лежить на землі; вони й підняли (за ласки президента Кучми Л. Д.), і використовують, за рідкісними винятками, так само, як і натуральні ресурси: до повного виснаження». Див.: Грабовський С. Чи випустить «велика коаліція» усіх чортів на волю? // Українська правда. – 3 квітня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2006/04/3/4398503/>.

України. Прийнята низка антикорупційних законів та створені органи, що займаються боротьбою з корупцією: НАЗК, НАБУ, САП. Великого резонансу набуло введення е-декларування статків посадових осіб та державних службовців, хоча практичних наслідків ще треба почекати. З великими труднощами, але відбувається реформа судів і системи державного управління.

В економічній сфері диверсифіковано постачання газу і покінчено з залежністю від Росії; введена система електронних державних закупівель ProZorro; розширено публічний доступ до реєстрів власності та інформації про кінцевих бенефіціарів і власників ЗМІ; дещо зменшено податковий тиск на заробітну плату та спрощено державну реєстрацію іноземних інвестицій (поки що без видимих позитивних наслідків).

Однак економічні реформи й надалі залишаються чи не найслабшою ланкою, яка тягне за собою деградацію соціальної сфери. Надмірною є сфера державного регулювання, не простежується системних кроків щодо обмеження олігополії і припинення перекачування капіталів за кордон (за винятком деяких спорадичних і найчастіше політично вмотивованих «наскоків» на олігархів), не реалізовані плани з приватизації державних підприємств, які залишаються одним з найпотужніших джерел розкрадання і корупції. Мало зроблено для полегшення умов ведення приватного бізнесу і виникнення самодостатнього і впливового середнього класу, приваблення інвесторів, а відтак і пошвавлення економічного розвитку. Не проводиться пенсійна реформа і реформа системи охорони здоров'я. Чималі проблеми існують у розвитку культури, розширення сфери української мови як державної тощо. І що найгірше, недостатньо швидкі та глибокі реформи в соціально-економічній сфері мають своїм наслідком зuboжіння населення, яке стає відчуженою і легко маніпульованою масою, з об'єктивних причин не здатною робити відповідальний політичний вибір.

За даними опитування Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, у 2016 р. Україна, на думку більшості респондентів, досягла успіху лише у трьох сферах: формуванні української нації, забезпеченні рівноправності чоловіків і жінок та забезпеченні рівноправності національних меншин. Експерти назвали трохи більше досягнень (розвиток громадянського суспільства і волонтерського руху, зміцнення обороноздатності країни, успіхи на міжнародній арені, зокрема підписання Угоди про асоціацію з ЄС). Хоча й вони бачать більше не зробленого, того, що заслуговує негативної оцінки. Попри таку оцінку, незважаючи на війну та кризу і викликане ними архіскладне соціально-економічне становище громадян, 87 % опитаних і сьогодні готові підтвердити свій вибір: жити у незалежній країні¹. Поясненням цьому, думається, є те, що здобуття і збереження незалежності України, з огляду на її історію та претензії сусідньої держави на панування над нею, самé по собі є великим здобутком. Воно дає змогу самим творити своє життя, вибирати напрям розвитку, критикувати й змінювати владу – творити власний соціокультурний простір.

* * *

Автори пропонованого читачеві номера «Агора» аналізують названі і неназвані в цьому короткому вступі проблеми розвитку української держави під різними кутами зору і з позицій різних суспільних наук. Зокрема, *Олександр Фісун* розглядає теоретичні аспекти неопатримоніальної системи та перспективи її політичної трансформації засобами політичної реформи, вводячи в науковий обіг поняття «неопатримоніальної демократії» як особливого, притаманного сучасній Україні різновиду гібридного режиму. У статті *Юрія Мацієвського* та *Віти Ковалко* проаналізовано причини гальмування реформ в Україні у порівнянні з Грузією – з акцентом на ролі політичної еліти та необхідності її заміни для успішного реформування. *Олександр Потехін* розкриває фальшивий характер нарративу політичного реалізму у теорії міжнародної політики

¹ Попри всі негаразди та труднощі суспільство продовжує вірити у демократичні принципи – результати соціального дослідження // Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/events/popri-vsi-negaranja.htm>.

та його застосування до так званої «української кризи» та шляхів її подолання. У статті *Вадима Трюхана* аналізуються актуальний стан справ та перспективи України у сфері безпеки. *Володимир Хандогій* подає огляд українсько-американських відносин за період незалежності, і радить активніше використовувати договірно-правовий потенціал цих відносин. *Маріанна Онуфрик* спиняється на еволюції соціальної політики держави упродовж останніх 25-ти років, аналізуючи, зокрема, окремі аспекти реформування пенсійної системи, сфери соціальних послуг, загальнообов'язкового соціального страхування тощо. *Григорій Шамборовський* досліджує чинники успішних євроінтеграційних процесів в Україні, а *Олексій Позняк* у своїй статті наводить промовисту статистику міграції українців у різні періоди незалежності. *Валентина Хархун* та *Георгій Касьянов* розповідають про роль та особливості політики пам'яті в Україні щодо радянського минулого, зосереджуючи основну увагу на ролі музеїв у державних, регіональних та приватних проектах щодо збереження пам'яті. В останньому розділі журналу *Брайан Мілаковський* розглядає можливості реінтеграції тимчасово окупованих територій, а *Вільям Померанц* досліджує радянський спадок у конституціях пострадянських республік.

Запрошуємо до читання і роздумів.